

Jonas E. Armonas

Užrašė Algis Rukšėnas

Lietuvoje gimusio,
Sibiro tremtyje užaugusio
amerikiečio atsiminimai

KAIP AŠ TAPAU DRAUGU

Alma littera

VIENIŠAS

Kai mama vakare neparėjo namo, aš išsigandau. Praverkiau visą naktį, bet niekas nekreipė į mane dėmesio. Supratau, kad mama suimta ir dėl to žmonės bijo mane raminti.

Mama negrįžo ir kitą vakarą. Liūdėjau, bet susivokiau, jog niekas manimi nepasirūpins. Motina buvo paslėpusi pinigų bate, laikomame po lova. Buvo sakiusi, kad ištikus bėdai galiu jais pasinaudoti, tad susikviečiau visus draugus ir išėjome į ekskursiją po Irkutską. Pelkynu nukeliavome apie mylią nuo jurtų iki tramvajų stoties, sėdome į tramvajų ir apvažiavome visą miestą. Iš pradžių valgėme labai daug ledų ir greitojo maisto, pardavinėjamo nuo prekystalių gatvėje. Vėliau patraukėme į kino teatrą ir pasižiūrėjome visus filmus, kuriuos tą dieną rodė Irkutske. Išvaikščiojome miestą skersai išilgai, galiausiai grįžome į jurtas. Man peršėjo gerklę nuo ledų, kurių buvau prisivalgęs. Jurtos duris radau užrakintas, teko ropštis pro langą.

Kitą dieną panorau aplankyti Irkutsko zoologijos sodą, į kurį, pasak Novostroikos medžiotojų, būdavo siunčiami lokiukai. Tačiau jokie zoologijos sodo rasti nepavyko. Greičiausiai čia jo nė nebuvo. Aptikome tik nedidelį akvariumą su gėlavandeniais ruoniais, rodančiais triukus. Labai nusivylėme. Kelias kitas dienas su draugais bastėmės po miestą, kartą netgi nosisamdėme taksi, kad parvežtų mus namo iš tramvajų stoties.

Vieną naktį staiga ėmė drebėti žemė. Baikalo ežerą supa nestabili sritis, į ją patenka ir Irkutskas. Seisminės stotys registruoja iki 2000 žemės drebėjimų kasmet. Per mano patirtą žemės drebėjimą buvau išmestas iš lovos, sudužo kelios stiklinės. Buvo labai baisu, nes nežinojau, kada visa tai baigsis, ypač kai užklupo naktį. Dar baisiau – kad mamos nėra šalia. Buvau likęs vienas kaip pirštas. Visą savaitę valgiau konservus ir spėlioju, kas bus.

///

Kai mamą suėmė, ji paprašė saugumo komisaro leisti atsisveikinti su manim, bet tas atšovė: „Jau prisižiūrėjai į savo sūnų.“ Aplankyti mamą kalėjime ir „atsisveikinti“ man buvo leista tik po pusės metų.

Pasirodo, mama buvo nuteista 25 metams pataisos darbų už tai, kad yra „Amerikos šnipė“. Bausmę ji turėjo atlikti darbo stovykloje netoli Buriatijos-Mongolijos sostinės, apie 80 kilometrų į šiaurę nuo Irkutsko. Korėjos karas tęsėsi ir galo nebuvo matyti, antiamerikietiška propaganda persismelkė visur. Bausmės šmėkla, gresianti kiekvienam, susijusiam su Jungtinėmis Valstijomis, neaplenkė ir mūsų.

Vieną dieną pas mane atėjo Elena Dolerytė ir komendantas. Jis surašė visą mūsų turtą, taip pat siuntinių, kuriuos gavome iš mano tėvo, gyvenančio Jungtinėse Valstijose, turinį. Viską padalijo į dvi dalis. Vieną dalį, taip pat ir mano batų porą, komendantas pasiėmė sau, kitą dalį atidavė Dolerytei. Toji pranešė, kad esu priimamas į jos šeimą. Prašiau komendanto gražinti batus, bet jis pareiškė, esą jie man per dideli, ir išsinešė. Doleriai iš jurtos buvo perkelti į geresnį tik rusams skirtą baraką. Čia gavo kambarį, kuriame tilpo po lovą kiekvienam. Man davė sulankstomą lovėlę prie viryklės.

Su Vilkiuku teko atsisveikinti. Vėliau sužinojau, kad jį priglaudė kolūkietis – vienas iš tų, kurie nesumokėjo mums algų už darbus laukuose vasarą.

Kai apsigyvenau pas Dolerius, man ėjo dvylikti. Augau visai neprižiūrimas, pamažu įpratau būti vienas. Dolerių sūnus ir dukterys dirbo, o tėvai buvo nusenę. Sūnus, kuriam buvo dvidešimt treji ar ketveri, pasirodė neblogas vyrukas. Su manimi elgėsi švelniai, kitą vasarą šešioms savaitėms pasiėmė į krovininį laivą, kursuojantį Angaros upe.

Savaitgaliai barake buvo labai varginantys, nes mano gultą iki vėlyvos nakties užimdavo Dolerių dukterys su savo vaikiniais. Sunku kiūtoti dideliame tamsiame kambaryje su grupe jaunų besimylinčių porelių, pasyviai stebint nusenusiems tėvams. Atsigulti galėdavau tik kai išeidavo svečiai.

Tuoj paaiškėjo, kodėl Doleriai taip veržėsi mane priglausti. Buvau berniukas, gavęs vertingų siuntinių iš Amerikos, vaikas, kuris už „globėjus“ po kelias valandas stovėdavo eilėse prie maisto produktų. Pasirodo, jų duktė Elena liudijo prieš mano mamą – neva mama bjauriai kalbėjusi apie Sovietų Sąjungą ir aukštinusi Jungtines Valstijas. Doleriai tikriausiai vylėsi, kad, uždarius mano mamą į kalėjimą, visas jos turtas atiteks jiems. Man paguoda buvo tie du tūkstančiai rublių, kuriuos mama įsiuvo į mano palto pečius. Tačiau iš naivumo papasakojau apie pinigus savo „globėjams“ ir tie juos paėmė.

Atplėštas nuo lietuvių, greitai buvau surusintas, iš Jono tapau Ivanu. Taip buvo įrašyta visuose rusiškuose dokumentuose, iki kol išvykau iš Sovietų Sąjungos. Įkurdintas pas Dolerius draugavau tik su barakuose gyvenančiais rusų vaikais. Buvau perkeltas į naują mokyklą, kurioje mokėsi vien berniukai. Penktoje klasėje man sekėsi gerai, bet paliktas be priežiūros dariausi nevaldomas.

Kiekviena klasė turėjo auklėtoją. Mūsų auklėtojas buvo fizinio lavinimo mokytojas. Jį pravardžiuodavome Pendeliu (*pendel* rusiškai vadinamas vienuolikos metrų baudinys futbole), nes kartais pasirodydavo klasėje visiškai girtas ir imdavo spardyti mums užpakalius. Spardydamo skaudžiai, todėl sprukdavome nuo jo pro langus. Štai taip mūsų mokykloje būdavo siekiama disciplinos.

Laisvalaikiu dideliame kieme tarp barakų mes, vyresni berniukai, penkiese ar šešiese žaisdavome *šaiḃq*: sukrau-

davome į krūvelę monetas herbu į viršų ir kiekvienas paeiliui, atsi-
traukęs apie aštuonetą metrų, mesdavome *šaiḃq* – plokščią metalinį
penkiolikos centimetrų skersmens diskelį. Stengdavomės numušti
krūvelę, ir visos monetos, kurios atsiversdavo skaičiumi į viršų,
atitekdavo metikui. Po pirmo rato *šaiḃa* daužydavome herbu į vir-
šų nukritusias monetas, stengdamiesi jas apversti. Monetos buvo iš
minkšto metalo, ir diskelis palikdavo jose žymes. Man regis, susi-
domėjimą monetų kolekcionavimu man įkvėpė tas žaidimas.

Kitam žaidimui su monetomis reikėdavo dviejų ar daugiau žai-
dėjų. Vienas apversdavo monetą, trenkęs ją į sieną. Antrasis žaidė-
jas tokiu pat būdu stengdavosi, kad jo moneta nukristų kuo arčiau
pirmosios; jeigu moneta atsidurdavo per nykštį ar smilių, pirmoji
moneta atitekdavo metikui. Šį žaidimą dažniau žaisdavo jaunesni
vaikai, nes daug pinigų jie neturėdavo.

Naujieji draugai rusai išmokė mane ir kitokių pinigų prasimany-
mo būdų. Rinkdavome tuščius butelius ir nešdavome į surinkimo
punktą. Taip sukaupėme „pradinį kapitalą“ verslui. Rudenį, kai
kolūkiečiai *kolchoze* (kolūkyje) baigdavo imti derlių, traukdavome
į bulvių laukus ir kasdavome bulves. Sibire bulvės derėjo gerai, o
kolūkiečiai dirbo aplaidžiai, todėl ir mums apščiai bulvių likdavo.
Jas – pagrindinį maisto produktą – buvo lengva parduoti. Dar pri-
sipirkdavome bilietų į populiarius filmus, tokius kaip „Tarzanas“,
ir perparduodavome su nedideliu antkainiu.

Kiekvieną savaitę Irkutske vykdavo didelis ūkininkų turgus.
Ūkininkai, prekiaujantys savo išauginta ar pagaminta produkcija,
norėdavo apsipirkti parduotuvėse, bet neturėdavo laiko valandų
valandas stovėti ilgose eilėse. Mes, vaikai, laiko turėjome į valias,
tad uždarbiaudavome pardavinėdami vietas eilėje. Draugai papro-
tino mane, kad ūkininkams reikia mielių, cukraus ir kitų dalykų.

Nupirkdavome jų parduotuvėje ir pelningai perparduodavome ūkininkams. Daug dalykų, kurie šiandien mums atrodo įprasti, Sovietų Sąjungoje buvo deficitas, tik arbūzų niekada netrūko. Jų atveždavo pilnus sunkvežimius. Kai tik sunkvežimis sustodavo, mes, prišokę iš galo, kelis arbūzus nukniaukdavome. Vairuotojai per daug nepykdavo. Arbūzus veikiausiai augino gretimuose ūkiuose, kurie, tikėtina, priklausė lagerių valdybai Gulagui. O kartą valgiau retą delikatesą – obuolius, atvežtus iš Kinijos. Buvo tikras malonumas, ypač žiemą, kai jų niekur nebūdavo.

Man įsiminė viena iš turgaus keistenybių – prekyba pienu. Žiemą pienas būdavo pardavinėjamas sušaldytas, padėtas ant padėklų. Melsva ledokšnio apačia liudijo, kad pienas skiestas vandeniui, gelsvos spalvos juostelė viršuje rodė, kiek jame grietinėlės. Pirkėjas besdavo lazda į norimą gabalą, susivyniodavo jį į laikraštį ir nešdavosi namo, ten ir atitirpdydavo. O vasarą, kurios Sibire labai karštos, pieną pardavinėdavo molinėse puodynėse, įmetę varlę. Šaldytuvų nebuvo, tad vietiniai manydavo, jog varlės išskyros padeda pienu išlaikyti šviežią. Būdavo, pardavėjas klausia pirkėjo: „Su varle ar be?“

Turguose netrūko žuvų, ypač omuliu²². Baikalo ežere ir Angaroje jų buvo pilna. Žuvis pardavinėdavo arba rūkytas, arba pūdytas, *s duškom* – su kvapeliu; pastarųjų būdavo trijų pūdymo laipsnių (žuvį palikdavo gesti): šiek tiek pradvisusių, smarkiai dvokiančių ir pūdytų. Atrodo nelogiška, kad žmonės valgo sugedusią žuvį, bet vietiniai tikėjo, jog taip gauna vitaminų. Dėl tų vitaminų daugelis čionykščių leisdavo „pasenti“ ne tik žuvisms, bet ir paukštienai, ir kitokiai mėsai, užkasę ją į žemę. Esą vietovėse, kur trūksta vaisių ir daržovių, kad negautum skorbuto, reikia maitintis „brandinta“ mėsa.

---

²² Lašišinė žuvis.

Irkutske populiariausia buvo jaunų kumeliukų mėsa. Juk miestas išsikūręs buriatų ir mongolų teritorijoje, o jiems arklys – gyvulys, tinkamas ir darbui, ir pramogai, ir maistui. Ust Ordos Buriatų autonominės apygardos administracinio centro Ust Ordos²³, esančio už 60 kilometrų į šiaurės rytus nuo Irkutsko, pradžioje stovi milžiniška sidabrinė raitelio statula. Sužinojau, kad buriatai laiko save Čingischano, kuris XIII a. nukariavo didžiąją dalį Rusijos, palikuonimis. Vakarų buriatai nėra budistai kaip mongolai, jie praktikuoja šamanizmą. Visoms jų apeigoms reikalinga arkliena. Ji verdama didžiuliame katile ant laužo, dalyviai šoka aplink ir dainuoja kažką panašaus į *Jukr jukr jukr ši*.

Vietiniai rusai iš aukšto žiūrėjo į tuos ritualus ir šaipėsi iš buriatų, pravardžiuodami juos *širki* – žuvelėmis, kurias gaudydavome žeberklu, mat buriatams būdingas plokščias apskritas veidas, primenantis tos žuvies galvą. Valdžia draudė šaipytis, kiekvienas, taip įžeidęs vietinį, galėjo sulaukti bausmės, tad kalbėdami apie buriatus pašaipūs rusai išsisukdavo šitaip: „Nesakysiu, su kokia žuvimi turėjau reikalų.“ Aišku, visi suprasdavo, kas turima omeny.

Dar viena vieta, kur galėjau leisti laiką ir užsidirbti pinigėlių, buvo *baracholka* – sendaikčių turgus. Čia, šalia maisto, buvo perkama ir parduodama absoliučiai viskas. Turgus paprastai vykdavo savaitgaliais. Mums pavykdavo užsidirbti perkant daiktus viename turgaus gale ir pelningai parduodant kitame. Labai populiari prekė buvo stiklainiai, skirti maisto produktams konservuoti.

Žinojome visus turgaus užkaborius. Neprisimenu, kad būčiau kada pagautas, bet milicija mus ne kartą vijosi. Sovietų Sąjungoje užsiimti laisvąja prekyba (tai vadino *spekuliacija*) buvo griežtai

²³ Ust Ordynskio, vietinių vadinamo Ust Orda.

draudžiama. Vis dėlto esu tikras: jei būtų norėję, milicininkai mus nesunkiai būtų nutvėrę. Turbūt laikė mus liesais valkatėlėmis, kurie iš paskutiniųjų stengiasi pramisti.

Susiveikę pinigų atšvėsdavome – nusipirkdavome *buločkų* (bandelių) ir degtinės. Jos buvau ragavęs ir anksčiau, bet dabar gerdavome tol, kol pasigerdavome. O man juk ėjo tik dvylikti.

Ketvirtadienis Irkutsko vyrams būdavo *den bani*, pirties diena, mat barakuose vandentiekio nebuvo. Pirtis buvo vieša, o atsieidavo nebrangiai. Pirties prižiūrėtojos būdavo vien pusamžės moterys. Kai išsirengdavome ir sugrūsdavome drabužius į spintelę, prižiūrėtoja duodavo muilo ir *taziką* – gilų apskritą cinkuoto metalo dubenį. Į jį tilpdavo iki 20 litrų vandens, kuriuo turėdavome nusiprausti. Kai *taziką* gražindavome, prižiūrėtoja paduodavo rankšluostį.

Pirtyje susirinkdavo visokio plauko rusų. Kartą vienas girtas pasakojo visiems, kas tik jo klausėsi: „Aš – sąžiningas žmogus. Sėdėjau visuose šalies kalėjimuose!“ Sovietų Sąjungoje įkalinimas, jeigu kalėjai ne dėl politinių priežasčių, nebuvo laikomas negarbe. Visi visaip manipuliavo norėdami išlikti, dažnas dėl to įkliūdavo.

Profesionalūs nusikaltėliai buvo vadinami *blatnyje* – apsuksruoliais. Jie mokėjo suktis, buvo drąsūs, atpažįstami pagal tatuiruotes ir tokie pasipūtę, jog kartais savo aukų kūnus numesdavo priešais milicijos būstinę. Kai seserys Dolerytės vakare grįždavo namo iš darbo (dirbo spirito varykloje), jas paprastai lydėdavo keli milicininkai, nes barakai stovėjo varganoje ir pavojingoje Irkutsko dalyje.

Tatuiruotės ant *blatnujų* kūnų mus žavėjo. Pagal jas galėjai pasakyti, kas tarnavęs laivyne, kas sausumos kariuomenėje ar kitur. Jūreivių tatuiruotėms buvo būdingas inkaro motyvas, kareiviai ant krūtinės išsitatuiruodavo erelį išskleistais sparnais. Daug kas buvo išsitatuiravęs Stalino, Lenino ar abiejų „tautos

vadų“ profilius. Strėle perverta širdis irgi buvo populiarai. Ir kaip tos tatuiruotės padaromos? – spėliodavome. Buvome girdėję, kad net sudėtingiausias galima padaryti vienu kartu: ant lentos nupiešiamas paveikslėlis, į jo kontūrus susmaigstomos adatos, žmogui sugirdoma stiklinė degtinės, krūtinė ištepama tušu ir prie jos stipriai prispaudžiama lenta su paveikslėliu. Tušas įsiskverbia į skylutes – štai ir tatuiruotė. Mes, vaikai, ne tik tuo tikėjome, bet ir patys eksperimentavome: nusipirkome tušo, virš liepsnos įkaitinome paprastą adatą ir po taškelį badėme ant odos savo inicialus. Man pavyko kirilica išsitatuiruoti inicialus I ir A. Laimei, tatuiruotė ilgai išbluko. Aš pats vis dar įžiūriu, nes žinau, kur ji buvo, bet kitiems sunku pastebėti.

Viena iš nuožmesnių populiarių pramogų buvo žaidimas peiliu. Dedi delną ant stalo išskėtęs pirštus ir imi tarp pirštų badyti peiliu, stengdamasis nesusižeisti. Kuo greičiau badai, tuo geriau, mat laimi greičiausias. Aš tebeturiu to žaidimo atminimą – randą tarp bevardžio ir didžiojo pirštų. Elgėmės, žinoma, kvailai, bet tuo metu tai atrodė vyriška.

Stojus žiemai į mokyklą čiuoždavau pačiūžomis, kurias atsiuntė tėtis. Jų pavažėlės buvo plačios ir ne per aštrios, puikiai tiko čiuožinėti ant sutrypto sniego ir ledo. Pritvirtindavau pačiūžas gnybtais prie batų ir lengvai nusiimdavau mokykloje. Beveik kasdien mane vaikydavosi vyresni berniukai, norėdavo pačiūžas atimti. Tačiau aš su pačiūžomis būdavau greitesnis, be to, mikliai peršokdavau per tvorą, juosiančią mokyklą. Kiekvienas gatvės padauža troško mano pačiūžų.

Vidury žiemos Elena Dolerytė pasakė man, kad galėsiu aplankyti mamą. Žinojau tik tiek, kad ji suimta, iš kalbų su kitais vaikais supratau, jog dar ilgai jos nematysiu. Kai abu su Elena atvykome į „laikinąją stovyklą“, mama, pamačiusi mane išblyškusį, suprato, jog

maitinuosi prastai. Papasakojau, kad gyvenu su Doleriais. Mama tąsyk nepasakė, kad Elena ir keli kiti kaimynai liudijo prieš ją teisme. Ji nuogastavo, kad tik tie žmonės manęs neskriaustų. Kai paklausiau, kiek metų kalėjimo gavo, pamelavo: „Dešimt.“ – „Tai gerai, mama, – atsakiau, – kiti gauna dvidešimt penkerius. Pasimatysim, kai baigsiu mokyklą ir būsiu didelis vyras.“

Mums buvo leista pasikalbėti penkiolika minučių, ir turėjau išeiti. Tačiau lauke prie manęs priėjo prižiūrėtojas ir pasakė, kad galėsiu aplankyti mamą dar kartą. Matyt, suprato motinos skausmą, kai ši jam viską papasakojo. Žmogus netgi pažadėjo nežymėti, jog lankiausi, nes tik vienas pasimatymas buvo leidžiamas.

Po savaitės pas mamą įsmukau vienas. Papasakojau, kad Doleriai iš pradžių gerai su manimi elgėsi, todėl pasakiau jiems apie du tūkstančius rublių, įsiūtus į mano paltą, ir kad pinigų jie pasiėmė. Mama įspėjo būti su jais atsargiam, nes būtent jų įskūsta atsidūrė kalėjime. Apgailestavo, kad galbūt niekada daugiau nebepasimatysime, meldė gerai mokytis ir kuo dažniau jai rašyti. Papasakojau mamai, kad mano bičiulio buriato motina kali stovykloje Nr. 85, kad ten labai baisu. Nenorėjau, kad ir mamą tenai išsiųstų. Mama pravirko, ir pasimatymas baigėsi.

Kol gyvenau pas Dolerius, mama visaip stengėsi ištraukti mane iš jų šeimos. Teisme jai buvo leista pateikti vieną prašymą ir ji paprašė, kad mane išsiųstų į vaikų namus. Vėliau sužinojau, kad Doleriai nenorėjo manęs išleisti. Pasirodo, iš tėvo ir toliau atkeliavdavo siuntiniai, bet dingdavo man nespėjus apie juos nė sužinoti. Paskui Elena Dolerytė, kuri dalydavosi siuntiniais su stovyklos komendantu, su juo susipyko, ir komendantas galiausiai nutarė įtaisyti mane į vaikų namus – padėjo parašyti prašymą, netgi nuslėpė tam tikrus faktus apie tremtį.

Kai sužinojau, kad būsiu išsiųstas į vaikų namus, draugai rusai, jau pagyvenę tokiose prieglaudose, pamokė, kaip ten elgtis ir ko, šiukštu, nedaryti. Daug ko išmokė vienas berniukas iš nepilnamečių kolonijos. Pirma taisyklė: niekada neskūsti auklėtojams kitų vaikų. Antra taisyklė: priklausyk vaikų grupei – taip saugiau. Trečia taisyklė: niekada neprašyk kitų pasakoti apie savo šeimą; jeigu tavimi pasitikės, patys papasakos. Esą kiekvienas turi paslapčių, apie kurias nenori kalbėti.

Mano biografija buvo nelinksma: tėvas ir sesuo gyvena Amerikoje, mama – politinė kalinė. Laimei, sovietų Konstitucijoje buvo sakiny: „Vaikai neatsako už savo tėvų nusikaltimus.“ Taigi turėjau vilties, kad išgyvensiu.

Netrukus buvau išsiųstas į Irkutsko vaikų namus „Detdom No. 3“.